

Gailė Jurgaitytė

Priešistorinio dirbinio lyginamoji analizė.

Žalvarinis nuokamienis smeigtukas su žirgo figūrėle

IX a. pirmą kartą rašytiniuose (Annales Ryensis, 870) šaltiniuose minimi žiemgaliai. Ši gentis atsirado buvusios Pilkapių kultūros centrinėje dalyje. Žiemgalių kultūra nebuvo vienalytė. Arealo pietuose, ji artimesnė žemaičių kultūrai, o rytuose – sėlių bei latgalių kultūroms. Žiemgaliai yra vienintelė baltų gentis, kuri visą geležies amžių savo mirusiųjų nedegino. Laidojama buvo stačiakampėse duobėse, mirusiuosius guldant aukštiekninkus, ištiestomis kojomis, ant krūtinės sudėtomis rankomis. Vyrai ir moterys buvo guldomi skirtingomis kryptimis. VIII a., pakitus laidojimo kryptims, moterų ir vyrų guldymo į kapą padėtis apsikeičia. Tame pačiame amžiuje kapinyuose atsiranda ir tvarkingos kapų eilės. Vyrus laidodavo su ietimis, kovos peiliais, kirviais, peikenomis, vedegomis, peiliukais. Tuo tarpu moterų darbo įrankiai nebuvo tokie gausūs. Jas laidodavo su ylomis, peiliukais lenktomis nugarėlėmis ir kapliais. Tiek vyrų, tiek moterų kapuose gausiai randama papuošalų. Moterų galvos būdavo puošiamos antgalviais, kaklai – antkaklėmis. Drabužius susegdavo pora smeigtukų, o vyrai – sege. Mėgtos lankinės bei pasaginės segės. Ir vyrai, ir moterys mūvėdavo apyrankes. Bene ilgiausias tradicijas turintys žiemgalių kultūros radiniai yra smeigtukai.

Kukužėnų Myklos kalno kapinynas žinomas nuo XIX a. 1977 – 1979 m. jame ištirti 76 kapai, kuriuose aptikta V – VIII a. radinių. 10-ajame kape rastas žalvarinis nuokamienis smeigtukas, datuojamas VIII a. Tuo metu Europoje, taip pat ir baltų kraštuose, buvo ankstyvieji viduramžiai, dar vadinami viduriniu geležies amžiumi arba Tautų kraustymosi epocha. Nuokamieniai smeigtukai – tipiški ankstyvųjų viduramžių dirbiniai baltų žemėse. Išskirtinis jų bruožas – į viršų storėjančios bei plėtėjančios galvutės. Tokie smeigtukai būdingi žiemgaliams ir žemaičiams, aptinkami estų, lyvių, suomių genčių paminkluose. Dažniausiai jie datuojami V – VIII a. Ankstyvieji smeigtukai būdavo 7-10 cm adatomis, o vėlyvieji siekdavo net 17-20 cm.

Aprašomas smeigtukas yra 13,2 cm ilgio, lietas iš žalvario, glotnios faktūros, galvutė dekoruota žirgo figūrėle. Priešistorės tyrinėtojai pastebi, kad tik baltų kraštų papuošalams yra būdinga savita gyvūnų vaizdavimo tradicija. Pirmą kartą baltų papuošaluose žirgo motyvas patinkamas V a. ir tęsiasi iki pat XI a. Ilgainiui ornamentai darosi paprastesni, įsigali santūresnė estetikos sistema, nulemta tiek įgūdžių, tiek ir vietos kanonų. Tokios estetinės išraiškos pavyzdžiais gali būti laikoma vienintelė

lankinė segė su prilituota žirgo figūrėle (Pagrybio kapinynas, VI a.) bei jau minėta žirgo figūrėlė, prilituota ant smeigtuko, rasto Kukužėnų kapinyne. Tarp zoomorfinių motyvų baltų papuošaluose dominuoja žalčiai, žirgeliai, slibiniai, paukščiai. Be abejo, šių gyvūnų atvaizdai buvo pasirinkti neatsitiktinai. Kiekvienas iš jų baltams turėjo savitą mitologinę reikšmę. Aptariamo smeigtuko dekoravimas žirgo figūrėle verčia įsigilinti į būtent žirgo motyvą baltų papuošaluose. Anot, V. Daugudžio ir R. Volkaitės-Kulikauskienės, „Lietuvos archeologinėje medžiagoje yra daug pasaginių segių, kurių galuose pavaizduotos ne žalčio ar gyvatės, o sufantastintos žirgo galvutės“¹. Laima Nakaitė pastebi, kad dirbiniais su žirgo motyvų puošdavosi vyrai. Pagrybio kapinyne rasta daug dirbinių su šio gyvūno stilizacijomis ir visi jie priklauso vyrų kapams. Gyvūnų vaizdavimą baltų kraštuose galėjo lemti ir totemo samprata bei vartoseną. Toteminiuose vaizdiniuose gyvūnas gali būti ir kaip svarbiausias kurios nors srities globėjas. Todėl žmogus, siekdamas gyvenimo ir pasaulio gerovės bei pusiausvyros, pasitelkdavo gyvūnų atvaizdus kasdienėje buityje. Tačiau ši samprata pasikeitė po žemdirbystės išgalėjimo. Žmogaus mintis pavergė derlingumo, vegetacijos idėjos, tuo pačiu pasikeitė ir jo santykiai su dievybėmis. „Žemdirbys savo dievus įkurdino danguje, nes iš dangaus sklinda saulės šiluma, krinta palaimingas lietus.“² Gyvūnai tampa nebe religijos turiniu, o tik religinės praktikos elementais. Lietuvių mitologijoje kai kurie gyvūnai siejami su dievais. Pavyzdžiui, žirgas – su Perkūnu, su velniu. Ši sąsaja gyvybinga ir kitose Europos šalyse, jų mitologijoje: graikų Dzeusas, romėnų Jupiteris, germanų Toras – žirgas buvo visų šių dievų neatsiejamas įvaizdžio elementas. Indoeuropiečių tautose paplitę mitai apie žirgus yra labai panašūs. Indoeuropiečių mituose žirgas yra daugelio dievų reinkarnacija ir atributas. Lietuvių mitologijoje žirgo įvaizdis susijęs su chtoniškaisiais ir dangiškaisiais mitiniais personažais. Iš to seka išvada, kad jų pasaulėjautoje žirgo vaizdinys buvo sudėtingas ir daugiaprasmiškas. Baltų pasaulėvokoje menas, religija ir kitos sritys buvo tarpusavyje glaudžiai susijusios, persipynusios. Tokioje aplinkoje brendo simboliai, jų prasmės ir juos išreiškiantys materialūs daiktai. Taip pat verta minėti ir žirgų aukojimo tradicijas, paplitusias indoeuropietiškuose kraštuose. Priklausomai nuo regiono, jos šiek tiek skiriasi, tačiau samprata bendra – žirgas yra neatsiejamas žmogaus palydovas tiek šiame, tiek ir pomirtiniame gyvenime. „Žirgas buvo tarpininkas tarp gyvenimo ir mirties, tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio“³. Nepaprastą pagarbą šiam gyvūnui liudija ir paprotys žirgus laidoti su aprangos elementais ar net amuletais kaip ir žmogų. Taigi žirgo įvaizdis metalo plastikoje yra idėjiškai motyvuotas. Tai simbolis, įprasminęs to meto gyventojų mitologinius vaizdinius.

---

¹ Laima Nakaitė, *Žalvariniai senolių laišakai*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 25.

² Laima Nakaitė, *Žalvariniai senolių laišakai*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 30.

³ Laima Nakaitė, *Žalvariniai senolių laišakai*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 56.

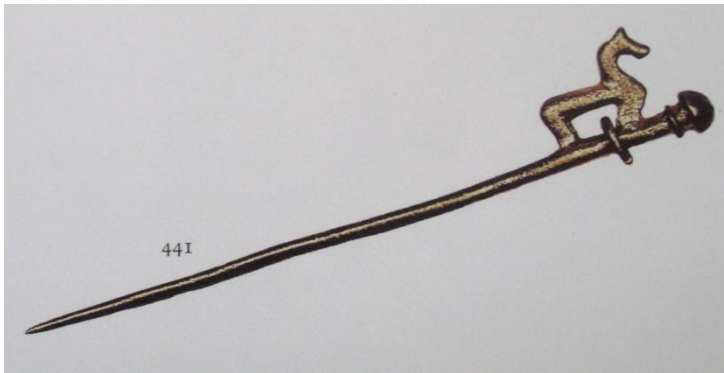
Kalbant apie smeigtukus su stilizuotais gyvūnų atvaizdais, vertėtų paminėti žalvarinį smeigtuką iš Mingseno (Prušinovo-Voltos) kapinyno. Smeigtuko galvutė dekoruota dviem gyvūnų galvutėmis (galbūt žirgu). Dirbinio stilistika yra artima analizuojamam smeigtukui iš Kukužėnų kapinyno. Abu smeigtukai yra nuokamienių tipo. Ankstesnis panašus radinys, datuojamas II – IV a., yra žalvarinis smeigtukas iš Bajoriškių. Jis taip pat užsibaigia reljefine (galbūt zoomorfine) galvute.

Aptariant dirbinius, kuriuose figūroja žirgo motyvas, minėtini yra žalvariniai kabučiai iš Asuotės (Latvija) bei žalvarinis žirgelis iš Kukių. Pastaroji figūrėlė yra vėlyvesnė nei smeigtukas iš Kukužėnų – XI – XII a., tačiau forma iš stilistika išlieka panaši, tik dar labiau suabstraktinta. Artimas Asuotės žirgeliams yra žalvarinis kabutis su varpeliu iš Daugmalės (Latvija). Panašumą nulemia medžiaga, formos traktuotė, paviršiaus apdirbimas.

Apibendrinant galima teigti, jog II – XVII a. Latvijos regione randami žalvario dirbiniai su žirgo motyvu yra giminingi formos ir nešamos prasmės atžvilgiu. Pastebimas formų kitimas laike: kuo vėlesnis dirbinys – tuo abstraktesnis. Dėl vyraujančių panašumų, aprašytas smeigtukas iš Kukužėnų, puikiai atspindi to meto žiemgalių juvelyrikos pobūdį, tuo pačiu praplėsdamas kapavietėse randamų smeigtukų įvairovės ribas, atverdamas galimybę analizuoti zoomorfinius motyvus ankstyvųjų viduramžių mene bei tapdamas vienu iš daugelio žirgo kulto svarbos liudininkų baltų regione.

Literatūros sąrašas:

1. *Baltų menas. Parodos katalogas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
2. A. Butrimas, *Parodos katalogo straipsnių atspaudai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
3. M. Iršėnas, *Parodos katalogo straipsnių atspaudas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
4. E. Jovaiša, *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
5. *Žiemgaliai. Baltų archeologijos paroda. Katalogas*, Lietuvos nacionalinis muziejus, Latvijos istorijos muziejus.
6. L. Nakaitė, *Žalvariniai senolių laiškai*, Vilnius: Vyturys, 1991.

Žalvarinis nuokamienis smeigtukas su žirgo figūrele iš Kukužėnų kapinyno.